

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТЕЛЕБАЧЕННЯ В УМОВАХ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

THE FORMATION OF COGNITIVE ACTIVITY OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN BY MEANS OF TELEVISION IN THE CONTEXT OF FAMILY EDUCATION

Стаття присвячена одній з актуальних проблем сучасної вітчизняної дошкільної освіти – формуванню пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку засобами медіа, зокрема телебачення, в умовах сімейного виховання. На засадах аналізу сучасного вітчизняного нормативно-правового документа в галузі дошкільної освіти («Державного стандарту дошкільної освіти» (2021 р.) [1] визначається необхідність формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку як важливої якості особистості, яку необхідно сформувати в межах освітнього простору» з метою соціалізації дитини, набуття нею життєвої компетентності, життєздатності. Звертається увага на необхідність вирішення проблеми усвідомленого батьківства як умови ефективного сімейного виховання дітей дошкільного віку, що передбачає систематичну, педагогічно доцільну, відповідальну освітню взаємодію батьків з дитиною, зокрема з метою формування її пізнавальної активності. Окреслюється важливість ролі телебачення, значущість його різних функцій для виховання й розвитку дітей дошкільного віку. Визначається теоретичне обґрунтування досліджуваної проблеми. На засадах вивчення теоретико-методичних основ дослідження здійснюється уточнення сутності основного поняття дослідження – «пізнавальна активність дітей дошкільного віку»; змісту дефініції «медіа» як знакової системи, зафіксованої в певній формі; телебачення як одного з важливих засобів медіа, що синтезує у своїх передачах багато інформаційних жанрів і різних видів мистецтва. Окреслюються не вирішені раніше аспекти досліджуваної проблеми. Констатується, що за наявності глибокого наукового інтересу до проблеми формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку, можливості використання телебачення, як одного із важливих засобів формування особистості дошкільників, зокрема становлення їх пізнавальної активності, особливо в умовах сімейного виховання, залишаються недостатньо дослідженими. На засадах узагальнення результатів анкетування як одного з методів наукового дослідження підтверджується актуальність досліджуваної проблеми – констатується відсутність у батьків усвідомлення необхідності та досвіду використання телебачення як ефективного засобу форму-

вання пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: активність, пізнавальна активність, діти дошкільного віку, телебачення, сімейне виховання.

The article is devoted to one of the urgent problems of modern domestic preschool education – the formation of cognitive activity of senior preschool children through the media, including television, in the context of family education. On the grounds of the analysis of modern domestic legal document in the field of preschool education “The State Standard of Preschool Education” (2021) [1] the need for cognitive activity of preschool children is determined as an important personal feature that must be formed within the educational direction “The child in sensory and cognitive space” in order to socialize the child, to gain vital competence and viability. Attention is drawn to the need to solve the problem of conscious parenting as a condition for effective family education of preschool children, which provides systematic, pedagogically appropriate, responsible educational interaction of parents with the child, in particular to form its cognitive activity. The importance of the role of television, the importance of its various functions for the education and development of preschool children is outlined. The theoretical substantiation of the researched problem is defined. On the basis of studying the theoretical and methodological foundations of the study, the essence of its basic concept is clarified – “cognitive activity of preschool children”; the content of the definition of “media” as a sign system, fixed in a certain form; television as one of the most important means of media, which synthesizes in its programs many information genres and various arts. The unsolved aspects of the researched problem are outlined. It is stated that due to the deep scientific interest in the problem of formation of cognitive activity of preschool children, the possibilities of using television as one of the most important means of forming the personality of preschoolers, in particular the formation of their cognitive activity, especially in family education, remain insufficiently studied. On the basis of generalization of the results of the questionnaire, as one of the methods of scientific research, the urgency of the researched problem is confirmed and the lack of parents’ awareness of the need and experience of using television as an effective means of forming cognitive activity of senior preschool children is stated.

Key words: activity, cognitive activity, preschool children, television, family education.

УДК 373.2 (075)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/43/2.26>

Пономаренко Т.О.,
докт. пед. наук,
професор кафедри дошкільної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Кузіна О.Т.,
аспірантка кафедри дошкільної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Набуття дітьми життєвої компетентності, життєздатності є успішним лише тоді, коли вони виявляють пізнавальну активність, усвідомлюють необхідність і мету засвоєння певного досвіду, планують і організують власну діяльність, виявляють самоконтроль

і самооцінку. Тобто успішне оволодіння досвідом, ефективний розвиток особистості відбувається лише в активній діяльності, в цілеспрямованих зусиллях для отримання запланованого результату.

Категорія «активність» досліджується в різних напрямках: біологічному, філософському,

психологічному, педагогічному тощо. Сутність поняття «пізнавальна активність» тісно пов'язана з характеристикою активності й визначає психологічну й практичну здатність особистості (готовність, прагнення) до пізнання, до цілеспрямованого перетворення довкілля й себе в ньому.

У сучасних вітчизняних нормативно-правових, нормативно-методичних документах [1; 3; 6] указується на необхідність забезпечення рівного доступу до якісної дошкільної освіти дітей дошкільного віку в умовах різних типів закладів дошкільної освіти та сімейного виховання. Тож набула гостроти проблема усвідомленого батьківства – взаємодії батьків між собою та іншими членами сім'ї, результатом якої є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного виховання й розвитку дитини. Усвідомлене батьківство передбачає систематичну, педагогічно доцільну, відповідальну освітню взаємодію батьків з дитиною, зокрема з метою формування її пізнавальної активності.

На сучасному етапі розвитку суспільства телебачення займає одне з провідних місць у системі засобів масової інформації, виховання, освіти підрастаючого покоління. Воно має великі можливості впливу на дітей та є одним із факторів їх сімейного виховання й розвитку.

У сучасній світовій і вітчизняній спільноті телебачення стало невід'ємною частиною побуту й дозвілля більшості сімей. Значне місце воно займає і в житті дітей дошкільного віку. В зв'язку з цим виникає необхідність у усвідомленні ролі телебачення, значущості його різних функцій у вихованні й розвитку дітей дошкільного віку. З огляду на те, що телебачення далеко не випадковий компонент цього процесу, а один з постійних факторів впливу на дитину, важливо вивчати не тільки можливості телебачення, а й умови, що сприяють позитивному впливу на розвиток і виховання дітей, зокрема формуванню їх пізнавальної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Доведено, що активність зумовлюється потребами діяльності (С. Рубінштейн). Результати досліджень різних аспектів проблеми формування пізнавальної активності особистості висвітлено в наукових роботах О. Запорожця, І. Лернера, В. Лозової, М. Махмутова, С. Рубінштейна, О. Савченко, Г. Щукіної та інших. Визначено теоретичні положення стосовно структури пізнавальної активності (О. Брежнєва, В. Котирло, С. Ладивір, О. Матюшкін та інші). Розкрито особливості формування пізнавальної активності в дітей дошкільного віку (О. Кононко, В. Котирло, М. Лісіна, С. Ладивір, В. Мухіна, М. Поддьяков та ін.). Доведено залежність розвитку пізнавальної активності в дошкільному віці від контактів дитини з довкіллям (О. Запорожець, М. Лісіна). Схарактеризовано ефективні форми й методи розвитку пізнавальної діяльності дітей в умовах закладу дошкільної

освіти (Л. Артемова, А. Беленька, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грама, М. Машовець та інші).

У ряді робіт досліджувалися: особливості застосування творчих завдань як засобу формування пізнавальної активності старших дошкільників [8]; особливості розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем [9]; індивідуальні особливості пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку [5] тощо.

Аналіз результатів досліджень педагогічних можливостей телебачення свідчить про накопичення важливої для нашого дослідження інформації: телебачення як одне із засобів медіа значною мірою впливає на формування уявлень дітей про довкілля, розширює їх кругозір. Воно є самостійним джерелом знань, здатним пропонувати дітям повноцінну інформацію, й специфічним видом унаочнення отримання життєвого досвіду. Пропонує для засвоєння певні моделі предметного й соціального довкілля. Сприяє організації дитячої пізнавальної активності репродуктивного та творчого характеру.

Особливості сімейного виховання дітей висвітлювалися в роботах П. Каптерєва, Я.А. Коменського, П. Лесгафта, А. Макаренка, І.Г. Песталоцці, С. Русової, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Теоретико-методологічні аспекти дослідження сім'ї, сімейного виховання, педагогічної просвіти батьків висвітлено в публікаціях таких зарубіжних соціологів, як А. Адлер, Е. Берн, Г. Гордон, С. Гудман, Х. Жино, Дж. Келлі, П. Ласлет, Дж. Лешлі, Д. Морган. Соціально-педагогічні умови усвідомленого батьківства досліджувалися у вітчизняній освітній теорії й практиці (О. Безпалько, І. Зверєва, О. Кононко, Г. Лактіонова, Л. Міщик). В ряді робіт представлено результати вивчення можливостей педагогізації батьків дітей дошкільного віку, проблеми співпраці фахівців дошкільної освіти з батьками вихованців, підготовки майбутніх педагогів до роботи з ними (В. Котирло, С. Ладивір, М. Машовець).

Таким чином, результати аналізу теорії й практики вищезначених аспектів освіти дітей дошкільного віку надають змогу констатувати наявність теоретико-методичних засад щодо можливості вирішення досліджуваної проблеми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За наявності глибокого наукового інтересу до проблеми формування пізнавальної активності дітей дошкільного віку можливості використання телебачення як одного із важливих засобів формування особистості дошкільників, зокрема становлення їх пізнавальної активності, особливо в умовах сімейного виховання, залишаються недостатньо дослідженими.

Тож **метою статті** є визначення актуальності проблеми формування пізнавальної активності; дослідження теоретичних засад досліджуваної

проблеми; уточнення основних понять дослідження; окреслення не вирішених раніше аспектів проблеми дослідження; діагностика усвідомлення необхідності та досвіду використання батьками телебачення як ефективного засобу формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Серед ознак особистісного розвитку дитини дошкільного віку суттєве місце займає активність. Завдяки активності дитина вступає в життєво необхідні стосунки з довкіллям, в спілкування з людьми. Теоретичні основи проблеми активності особистості представлені в роботах психологів (Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтьев та інші), які доводять нерозривний зв'язок діяльності й активності в ній особистості. Процес пізнання навколишнього середовища тісно пов'язаний з проявом пізнавальної активності. Пізнавальна активність є основою засвоєння дитиною культурного досвіду людства, необхідною умовою формування її розумових якостей, самостійності, ініціативності, успішності, творчості, що своєю чергою сприяє гармонійному становленню зростаючої особистості. Доведено (С. Ладивір, М. Лісіна, Л. Лохвицька, М. Поддьяков, О. Проскура та ін.), що інтенсивне становлення пізнавальної активності відбувається саме в дошкільному віці.

У науковій літературі зустрічаються два підходи до розгляду пізнавальної активності: пізнавальна активність розглядається як діяльність та як якість особистості. В багатьох роботах зустрічається визначення сутності понять розумової, інтелектуальної активності тощо. Стосовно дітей дошкільного віку пізнавальна активність розглядається як активність у процесі пізнання, що виражається в зацікавленості дошкільників сприймати інформацію, бажанні уточнення власних знань, уявлень, в прояві елементів творчості, в умінні засвоювати спосіб пізнання й використовувати його в різних видах діяльності (С. Козлова, Т. Куликова) [4]. Тож ми розглядаємо пізнавальну активність дітей дошкільного віку як протиріччя між сформованим обсягом знань, умінь, навичок, способів пізнавальної діяльності, минулим досвідом і перенесенням його в різні види діяльності для вирішення нових пізнавальних завдань.

У період модернізації суспільства людство все більше часу знаходиться в інформаційному полі, тож виникає проблема застосування педагогічних впливів щодо пізнання дитиною навколишнього світу, формування в неї життєздатності, життєвої компетентності, уміння орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі саме за допомогою медіа, які, окрім інформативної функції, виконують ще й виховну, навчальну, розвивальну, просвітницьку тощо.

Здійснюється інтенсивний розвиток медіа, які дедалі помітніше впливають на життя як окремої людини, так і людства загалом.

У великій українській енциклопедії [2] «медіа» (від лат. *medium* – засіб, спосіб) визначаються як технічні засоби створення, запису, копіювання, тиражування, зберігання, розповсюдження, сприйняття інформації і її обміну між суб'єктом (агентством, автором) і об'єктом (масовою аудиторією, адресатом). Це засоби передавання, зберігання та відтворення інформації, призначені для її донесення крізь просторові, часові чи інші перепони. У широкому розумінні будь-яка знакова система, зафіксована в певній формі, являє собою медіа, наприклад, усне мовлення, зображення чи друкований текст. Проте зазвичай «медіа» визначаються як технічні засоби та канали комунікації. Це радіо, телебачення, інтернет, поширення носіїв інформації, що формують особливе середовище комунікації.

Сутність дефініції «медіа» науковці (О. Барзилович, З. Григорова, Л. Пунчак) [7] визначають як сукупність фізичних носіїв різної за формою подання інформації або засоби її передачі, що передбачають наявність певного фізичного носія в процесі комунікації. Цей процес включає в себе такі основні елементи: відправник, повідомлення, канал зв'язку, отримувач.

Серед засобів медіа важливе місце займає телебачення. Телебачення це – один із засобів масової комунікації; це формування й трансляція телепрограм; галузь науки, техніки, культури, пов'язана з передачею на відстань зображень об'єктів і звукового супроводу (мови, музики тощо) за допомогою радіосигналів; це сукупність методів та засобів передавання й приймання зображення (візуальної інформації) на відстані в реальному часі за допомогою дротового електричного зв'язку або бездротового радіозв'язку; це галузь науки, техніки й культури, пов'язана з передачею зорової інформації (рухливих зображень) на відстань радіоелектронними засобами, власне, спосіб такої передачі. Телебачення синтезує у своїх передачах багато інформаційних жанрів і різних видів мистецтва.

Дитяче телебачення – це система цілеспрямованих телевізійних програм, адресованих молодому поколінню глядачів – дошкільного, шкільного, підліткового та юнацького віку. Мета таких програм – всебічне, гармонійне виховання, розвиток, освіта дітей.

Телебачення як засіб масової інформації виконує ряд функцій: освітню, виховну, навчальну, організаторську розважальну тощо. Тож кожна телевізійна передача повинна не тільки розважати й урізноманітнити дозвілля, але й впливати на всебічний розвиток дитини (фізичний, моральний, естетичний тощо), зокрема й інтелектуальний.

Дослідження освітніх функцій телебачення здійснюється з початку 70-х років ХХ-го століття й до теперішнього часу. В освітній галузі підвищений інтерес до телебачення пояснюється

не тільки його роллю в оптимізації навчального процесу, а й певними можливостями його використання в процесі виховання дитини. Освітнє телебачення виділилося як самостійний напрям, який розглядається в двох аспектах: з одного боку, як особлива галузь телебачення, з іншого – як сучасний засіб освіти, виховання й навчання. Передаючи інформацію швидко, дешево та відразу до споживача, телебачення володіє певним арсеналом зображувальних, мовленнєвих засобів. Тож освітнє телебачення, як один із засобів медіа, є складовою частиною системи навчання, виховання, освіти.

Телебачення розглядається як один з аудіовізуальних засобів освіти. Виділяється така його дуже важлива особливість, як сприяння створенню образної моделі довкілля. Важливими його характеристиками є доступність, оперативність, достовірність, «ефект присутності», документальність.

Доведено, що діти по-різному сприймають телевізійну інформацію. Розкриваючи особливості сприйняття дітьми зображення з екрану, вчені наголошують на необхідності вчити дитину розуміти побачене, розвивати здатність сприймати загальне й окреме в зображенні. Усвідомленість сприйняття треба формувати. Це можливо тільки за допомогою психолого-педагогічного супроводу дорослої людини, освітньої взаємодії дитини з педагогами або батьками. Проте робити це слід вкрай обережно. Дорослим (педагогам, батькам) необхідно доцільно визначити частку своєї участі в пізнавальних діях дитини, щоб не пригнічувати дитячу ініціативу, творчість, не загасити бажання пізнавати довкілля.

Телебачення як один із засобів медіа використовується не тільки в умовах сімейного виховання дітей дошкільного віку. Цей засіб застосовується й в освітньому процесі закладів дошкільної освіти, центрів розвитку дитини, в гуртковій роботі. На жаль, в умовах закладів дошкільної освіти перегляд телевізійних передач часто проходить без безпосередньої участі вихователя. До того ж не всі педагоги володіють педагогічно доцільною методикою організації перегляду телепередач.

На етапі констатувального експерименту нашого дослідження було проведено анкетування батьків вихованців для вивчення особливостей використання телебачення з метою виховання й розвитку старших дошкільників, зокрема формування їх пізнавальної активності.

У дослідженні брали участь батьки дітей шостого року життя (23 особи з 23 повних сімей – 19 матерів і 4 батька). Зміст питань анкети для батьків був таким: «Скільки часу Ваша дитина проводить біля екрану телевізору протягом дня?», «Яким чином здійснюється вибір телевізійних передач для перегляду їх дітьми: діти вибирають для перегляду телевізійні передачі самостійно; Ви одноосібно вибираєте телевізійні передачі

для перегляду їх дітьми; телевізійні передачі для перегляду їх дітьми обираються Вами сумісно з дитиною»; «Чи обираєте Ви телепередачі для перегляду їх дітьми з певною метою, чи вибір є випадковим?»; «Якщо вибір телевізійних передач не є випадковим, то з якою метою Ви їх обираєте або радите їх вибрати дітям?»

Відповіді респондентів на перше питання анкети засвідчили, що діти старшого дошкільного віку проводять біля екрану телевізору протягом дня годину або півтори години. В семи сім'ях діти обирають для перегляду телевізійні передачі самостійно. В п'яти сім'ях батьки одноосібно вибирають телевізійні передачі для їх перегляду дітьми. Телевізійні передачі для перегляду їх дітьми обираються батьками сумісно з дітьми в одинадцяти сім'ях. З певною метою телепередачі для перегляду їх дітьми вибираються в тринадцяти сім'ях. В десяти сім'ях вибір телевізійних передач є стихійним, випадковим.

Відповіді батьків на останнє питання анкети було узагальнено в три групи: відповіді, що свідчать про усвідомлення батьками необхідності виховання й розвитку дітей засобами телебачення (13 відповідей); відповіді, які вказують на розуміння батьками важливості того, щоб дитина займалася будь-яким видом діяльності «треба, щоб чимось займалася» (7 відповідей); відповіді, що констатують батьківську позицію «щоб дитина не заважала» (3 відповіді). Відповіді батьків, які усвідомлюють необхідність виховання й розвитку дошкільників були дещо не конкретними, узагальненими: «Дитині необхідно розвиватися», «Треба готуватися до школи», «Необхідно отримувати освіту» тощо. Тож результати аналізу анкетування дозволяють констатувати відсутність у батьків усвідомлення необхідності та досвіду використання телебачення як ефективного засобу формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку.

Висновки. Таким чином, визначено актуальність проблеми дослідження; окреслено теоретичні засади досліджуваної проблеми; уточнено сутність основних понять дослідження; розкрито не вирішені раніше аспекти проблеми дослідження; здійснено діагностику усвідомлення необхідності та досвіду використання батьками телебачення як ефективного засобу формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. Подальших наукових розвідок потребує дослідження особливостей формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку засобами телебачення в умовах сімейного виховання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. (Державний стандарт дошкільної освіти).

Нова редакція. URL: <https://ezavdnz.mcfrr.ua/book?bid=37876> (дата звернення 11.01.2022).

2. Велика українська енциклопедія. Медіа. <https://vue.gov.ua/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0> (дата звернення 13.01.2022).

3. Дитина: освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проєкту В.О. Огнев'юк ; авт. кол. А.Г. Беленька, О.Л. Богініч, В.М. Вертугіна [та ін.]; наук. ред. А.Г. Беленька; Мін. осв. і науки України. Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.

4. Дошкільна педагогіка: підручник для студ. серед. проф. навч. закладів / С.А. Козлова, Т.А. Куликова. Москва : Видавничий центр «Академія», 2009. 416 с.

5. Ладивір С. Пізнавальна активність старших дошкільнят: індивідуальні особливості. *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 3–6.

6. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. ред. Г.В. Беленька, О.А. Половіна, І.В. Кондратець ; авт. кол. : Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, В.М. Вертугіна та ін. Київ: ТОВ «АКМЕ ГРУП», 2021. С. 568 с.

7. Основи менеджменту : навчальний посібник / О.М. Барзилович, З.В. Григорова, Л.А. Пунчак та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2017. 296 с.

8. Суржанська В.А. Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2004. 19 с.

9. Ткачук Т.А. Розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 21 с.